

Suomalaisia lisiä »keskuksen» ja »alun» ongelmiin

MATTI HAKO *Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der finnischen Tradition.* FF Communications N:o 167, Helsinki 1956. 232 s.

Matti Hako on ottanut käsiteltäväkseen suppean, tarkasti rajoitetussa olleen kansanperinteen alueen. Lumikkoon, maailman pienimpään petoeläimeen, liittynyt kansantraditio on verrattain runsasta; varhaisimmat maininnat ovat peräisin jo antiikin ajoilta. Tutkimusaineisto sisältää tiedonantoja useimmista Euroopan maista. Suomalaisen materiaalin ylivoimainen edustus aiheuttaa sen, että teos kuitenkin on muodostunut lähinnä esitykseksi suomalaisten karjanhoitajien käyttäytymisestä tilanteissa, joissa lumikko tavalla tai toisella on otettava huomioon.

Tekijä pyrkii osoittamaan, että valtaosa lumikkoon liittyvästä kansanperinteestä on ymmärrettävissä kansanomaisen tautiopin pohjalta. Suomalaisen tradition todistuksen mukaan lumikko todella on taudinselitys. Karjasuojan tienoilla merkityksessä yhteyksissä nähty lumikko on antanut aiheen päätelmään, että karjan menestys

on siitä riippuvainen. Käsitökseni mukaan eurooppalainen perinne ei kuitenkaan anna oikeutta siihen väittämään, että lumikko olisi pelkästään taudinselitys. Siihen, että tekijän katsoimusta leimaa yksinomaisesti taudinaiheuttaja-lumikko, on luonnollinen syy. Valtaosa teoksen sivuista on omistettu lumikon loitsuille, joissa lumikko tietysti esiintyy karjaa vahingoittavan olennon funktiossa. Tekijä on saapunut hedelmällisten ongelmien alueelle vasta päädyttyään niiden pariin; alkuosa kirjaa on jokseenkin mitäänsanomaton, pinnallista referointia.

Turvautuminen lumikon loitsuun edellyttää konkreettista parannustilannetta. Karjassa on täytynyt ilmetä sairaus, joka selitetään lumikon aikaansaamaksi; taudinselitys annetaan — se sisältyy osana loitsuun — ja terapia on alkamassa. Tämä merkitsee sitä, että lumikko on lakannut olemasta hyvittelysin ja kiertoilmai-

suin kurissa pidettävä olento: se on hyökännyt karjan kimppuun. Loitsut ovat olemassa juuri tämän aggressiivisen lumikon varalle.

Parantaja on loitsun käyttäjä. Hänen on parantamistilanteessa käytävä taistelu taudin aiheuttajan voittamiseksi ja karkottamiseksi. Tämän päämäärän saavuttamiseksi hänen on mm. palautettava mieleensä syvällisin tietonsa lumikosta. Lumikon loitsut tekijä on käsitellyt kahdessa ryhmässä: ensiksi loitsut, joissa muistutellaan mieleen lumikon alkuperää ja syntyä (ss. 56—122), toiseksi loitsut, joissa karakterisoidaan lumikon hahmo, värit, oleskelupaikka ja elintavat (ss. 123—154). Jälkimmäinen loitsulaatu on ollut verrattain helppo selvittää. Edellinen loitsulaji on sen sijaan tarjonnut vaikean pulman.

Tekijä osoittaa uskottavasti, että lumikon syntyä kuvaavissa loitsuissa pyritään palautumaan siihen tärkeään, ratkaisevaan, ensimmäiseen tapahtumaan, josta alkaen lumikko on ollut olemassa. Tämä tärkeä tapahtuma on tekijän suorittaman motiivihistoriallisen analyysin mukaan sijoitettava joko maailman luomisen, Kristuksen ristinkuoleman, kohtalotarien kehruutapahtuman tai Pyhän Gertrudin elämän erään yksityiskohdan yhteyteen.

Maailman luomisen yhteyteen sovitettuun kansainväliseen myyttiin perustuu se syntyloitsu, jossa lumikon eräiden ruumiinosien alkuperä johdetaan kosmoksen osasista. Tekijä osoittaa, että loitsu noudattelee laajalle levinneen Aatamin luomismyytin kaavaa ja ideaa: Aatamin ruumiinosat ovat peräisin eri tahoilta kosmosesta. Kysymyksessä on mikroskosmos—makrokosmos—spekulaatio alkuainekaanoneihin. Tämä ajatusrakennelma oli erityisessä suosiossa mm. keskiajalla; sen sukulaisaiheita

tapaaamme runsaasti. Myytin juuret palautuvat kauas ajassa taaksepäin, vanhakantaiseen panteistiseen ajatteluun maailma-kokonaisuudesta ja sen osasten riippuvaisuussuhteesta tähän kokonaisuuteen. Tekijä on selvittelyissään saanut hyvää tukea kansainvälisestä tutkimuksesta, joka on useasti käsitellyt tätä teemaa; mainitsen vain Anders Olerudin vuonna 1951 julkaiseman väitöskirjan »L'idée de Macrocosmos et de Microcosmos dans le Timée de Platon».

Maailman luomisen yhteyteen liitettävää myyttiä kuvastelee myös se lumikon syntyloitsu, jossa puhutaan veteen sylkevistä Syöjätäreistä. Syljestä syntyy vaahtoa, vaahdosta taas tuuheaturkkinen eläin, juuri lumikko. Tekijä on joutunut nyt perin tuntemattomille vesille. Hän yrittää aluksi ratkaista Syöjätär-nimen arvoituksen. Syöjätär esiintyy paitsi useissa loitsuissa myös karjalaisissa saduissa. Tekijä omaksuu sen kannan, että Syöjätären primäärinen selitys on 'noita'. Vastaavanlaisia noitia hän löytää, Kaarle Krohnin lailla, myös slaavilaisesta traditiosta. Hän ei kuitenkaan ollenkaan pysty selittämään sitä, miksi noita esiintyisi maailman luomisen yhteydessä ja tällöin sylkisi veteen: niinpä hän vetää esiin myyttiainesta, jonka mukaan maailmaa luotaessa Luoja sylki veteen ja elollinen sai alkunsa syljestä. Tekijän mukaan suomalaisen loitsun historiola olisi sepitetty juuri tällaisen luomismyytin kaavaan. Nähdäkseni tässä on päädytty yhdistäntään, joka on metodisesti virheellinen. Loitsun piirteet selitetään erillisinä; vertauskohdaksi ei ole löydetty mitään myyttikokonaisuutta, jossa esiintyisi noita maailmanluojana ja sylkijänä.—Niinpä suomalainen Syöjätär-loitsu onkin selitettävä toisin. Syöjätär on suomalaisessa syntyloitsussa samassa funktiossa kuin

muinaisskandinaavisessa luomismyytissä *ginnungagap*, kurimuksen tapainen kita etelän ja pohjoisen välillä. *Ginnungagap* erittää Snorri Sturlasonin »Gylfin harhanäyn» mukaan pisan, josta syntyy ensimmäinen ihminen. Syöjätär sylkee samoin veteen sen alkupisan, josta lumikko syntyy. Nimi Syöjätär on ilmeisesti riippuvaisuussuhteessa juuri [alku-]kita-kuvitelmaan. Samaa kuvitelmapiiiriin kuulinee loitsujen maininta Pohjolasta, joka on »miestensyöjä kylä, urosten upottaja». — On vaikea uskoa tekijän arvelua, jonka mukaan Syöjätär-sanaa kertosäkeessä vastaava sana *lieto* olisi korjattava sanaksi *lievo*. Sanaa ei nähdäkseen ole syytä korjata ensinkään. Kysymyksessä on todella liete-käsite: loitsun toisinoissa vaihtelevat keskenään sanat *lieto* ja *liete* samassa asemassa. Syöjätärkurimus siis sylkee vesille sylkipisan, liete lappaa sen laineelle kuin langan — tässä tulee siis mukaan lankaterminologia (vrt. lapan lankaa 'drager ut garn', lapan verkkoa veteen jne.). Vesi vetää kuvitellun sylkilangan pitkäksi («aalto pitkäksi venytti», sanoo runo), ja niin on pitkäruumiinen lumikko syntynyt. On olemassa vanha pielisjärveläinen loitsun toisinto (SKVR VII 5: 4216), jonka mukaan lumikko syntyy »kiven kirjavan kohalla», jossa sen päivä paistaa pehmeäksi, vesi venyttää pitkäksi; samoinhan ihmisenalkio, pisara, syntyy skandinaavien *ginnungagapissa* lämmön ja veden toimiessa yhdessä. — Tutkimista ansaitsisi se omituinen, muualta Euroopasta tuttu seikka, että kurimus on kehittynyt naispuoliseksi hirviöksi ja noidaksi.

Niinkuin tässä syntyloitsussa, lumikon lankaominaisuuteen viitataan toisessakin lumikon syntyloitsussa: *Kyhjö*, *Kehjo* ja *Vähjä* vääntävät värttinää kehräten lankaa; langasta syntyy lu-

mikko. Näyttämönä on joskus kultainen mäennyppylä, joka tekijän todisteluun mukaan on maailman keskuksen vuori. Tekijä pitää, käsitykseni mukaan oikein, syntyloitsun lähteenä kansainvälistä kolmen kehrääjättären myyttiä, joka eräiden korkeiden kulttuurien piirissä on saanut yleviä muotoja. Esitys on mielestäni valaiseva ja havainnollinen.

Kunvihdoin mainitsen, että lumikon alkuperä eräässä syntyloitsussa johdetaan pyhän kehrääjättären, pikkueläinten suojelussyhymyksen Gertrudin, Villa-Kertun, löytämästä villaisesta vaahdosta, olen luetellut ne lumikon syntyloitsut, joihin on antanut aiheen sen paksun villalangan pätkän kaltainen ruumis.

Niinkuin lumikko syntyy Syöjätären syljestä, se toisen syntyloitsun mukaan syntyy juoksevan Juutaksen syljestä. Juutas väsyä ja nukahtaa nimettömälle kalliolle ja sylki valuu sen suusta. Jumala elävöittää kuolana valuvan, pitkänomaisen syljen, ja lumikko syntyy siitä. — Yleisesti ottaen tämän loitsun käsittely on korrektia. Tekijä on voinut kansainvälistä myyttiperinteestä esittää valaisevia paralleleja sekä ennen kaikkea oivallisen kaavan mallin, 'Hirvi ja lähde'-runon. Haluan tällä kohdalla kuitenkin tehdä erään huomautuksen. Tekijä osoittaa, että loitsun näyttämönä on maailmanvuori, maailman keskus. On ilmeistä, että havainto on oikea, ja sitä on pätevästi tuettu. Kun kuitenkin maailmanvuorella nukkuu Juudas, Jeesuksen pettäjä, olisi ehkä ollut syytä huomauttaa siitä, että vuori tässä tapauksessa lähinnä on kristillisen maailmankuvan maailman vuori, siis Golgata ristinpuineen — sitähan kristillistyneen kosmologian mukaan selitetään maailman keskukseen vuoreksi ja maailman navaksi. Tekijä ei ole muutenkaan aina halun-

nut vetää jyrkkiä rajoja primitiivisen, intialais-iraanilaisen ja kristillisen maailmankuvan välille. Ne ovat tietysti loitsuissa sekoittuneet ja samastuneet. — Kun tekijä samassa yhteydessä esittää ajatuksen, että säe »vaskiselle vampahalle» olisi selitettävä alkusoinnun aiheuttamaksi väännyttäiseksi säkeestä »vaskiselle sampahalle», hän olisi voinut huomauttaa, miten kristilliseen maailmankuvaan näin on siirtynyt piirteitä vanhakan-taisemmasta maailmankuvasta.

Syntyloitsun, jossa kerrotaan keihästään sylkyttelevästä Istorista, Lisperistä tai Histervosta — lumikko syntyy keihästä putoavasta vaskisesta naulasta — tekijä pyrkii johtamaan Longinus-legendasta, jonka tapahtumapaikka on Golgatalla, »Luojan tunturin mäellä», siis taaskin maailman keskuksen vuorella. Vaikka tekijän todisteet tässä tapauksessa ovat heikommat kuin hänen käsitellessään muita lumikon syntyloitsuja, ei hänen selitystään ole syytä pitää mitenkään mahdottomana. Joka tapauksessa se on luontevampi kuin aikaisempi Kaarle Krohnin selitys, jonka mukaan loitsun lähteenä olisi Vanhan Testamentin kertomus sotivasta Saulista.

Niinkuin referaateistani käy ilmi, lumikon synty pyritään johtamaan syntyloitsuissa tekijän mukaan toisaalta maailman keskuksesta, olipa se meren keskus tai maan keskus, toisaalta nykyisen maailman alkamistapahtumasta. Meren keskuksessa on Syöjätär, jonka sylkipisarasta syntyy lumikko. Kyhjö ja hänen toverinsa kehräävät kultaisen vuoren kukkulalla, mikä sekini on selitettävissä maailmankeskuksen vuoreksi. Juutas makaa vuorella, ja hänen sylkipisarastaan syntyy lumikko. Istor-Longinus sylkyttelee keihästään Golgatalla, joka on maailman keskuksen vuori, Lumikon ruumiinosien syntyloitsuissa ruu-

miinosat kerätään makrokosmoksesta lumikoksi, joka siis tavallaan itse muodostuu maailman keskukseksi, josta langat johtavat kosmoksen eri osiin. Tämän yleisen näkemyksen ulkopuolelle jää Villa-Kertusta kertova lumikon syntyloitsu. Lumikon syntyloitsut ja useat muutkin suomalaiset syntyloitsut kuvastelevat siten panteistista maailmankäsitystä: jokainen olio on suhteessa kaikkeuteen, se on osa kaikkeudesta. Tämän havainnollistamiseksi palataan siihen momenttiin, jolloin alkukokonaisuus hajaantui osiksi, siis nykyisen maailman alkuun, ja myös siihen keski- ja alkupisteseen, jossa tämä hajaantuminen — ja samalla tiivistyminen, hahmottuminen — tapahtui: meren synnyttävään nieluun tai maan napaan, keskusvuoreen.

Tekijä on kiintoisalla tavalla ja käsitetykseni mukaan itsenäisesti päätenyt samoihin suuriin näkyymiin, joita maailmankuulu romanialainen tutki- ja Mircea Eliade uusissa teoksissaan loisteliaasti esittää ja jotka ovat valloittamassa alaa uskontotieteellisessä ajattelussa.

Kun tekijä väittää, että lumikon syntyä kuvailevat loitsut muun ohella osoittaisivat lumikon saaneen alkunsa suurissa yhteyksissä kuin sattumalta, sivumennen, mitättömänä luomisen syrjätuotteena, hän on ilmeisesti väärässä. Tällaista tendenssiä syntyloitsuilla ei suinkaan ole: olion todistaminen kosmoksen, kaikkeuden, osaksi, silloin alkunsa saaneeksi, kuin muukin luonto, on ainoa, mihin syntyloitsu pyrkii.

On harhauttava se vanha, tähän asti hyväksytty psykoanalyttikkojen teorioihin perustuva väite, huomauttaa tekijä teoksensa selkeässä tiivistelmässä, että syntyloitsun, siis loitsun myyttiosan, tarkoituksena olisi vammaan aiheuttajan alkuperän sel-

villeotto, jolloin välittömästi seuraisi vammaan parannus. Kun parantaja lukee loitsun, hän sen yhteydessä vain kertaa, palauttaa mieleen kaukaisen ajan ratkaisevan tapahtuman, jotta elämänilmion, tässä tapauksessa lumikon, asema maailmanjärjestyksen osana selviäisi. Tekijä liittyy lähinnä Ad. Jensenin teorioihin, jotka näyttävät selittävän tyydyttävällä tavalla syntyloitsujen todellisen funktion parannustoimituksissa.

Teoksessaan tohtori Hako ei ole kuitenkaan kyllin painokkaasti ja selvästi tähdentänyt myytin (so. synnyn) funktiota loitsun struktuurissa. Puute on teoksen merkityksen kannalta mitä valitettavin. Tiedämme muusta yhteydestä, mikä on tekijän mielipide: myytti on osa loitsijan diagnoosista. Pyrkinessään kaikin tavoin luonnehtimaan taudinselitystään, tässä tapauksessa lumikkoa, loitsija lumikon hahmon, värin, elintapojen ja oleskelupaikan määrittelyn lisäksi myös selittää sen alkuperän; tämän hän tekee myytin avulla, myytin, jossa lumikon synty palautetaan ratkaisevaan menneisyyden momenttiin. Näin suoritettuaan perinpohjaisen taudinmäärityksen kansanomaisen lääkäri voi rhyttyä käytännölliseen parannustoimitukseen.

Luettelen eräitä yksityiskohtia, joista käy ilmi, ettei teos ole vailla väitöskirjoissa tavallisia virheellisyksiä yksityiskohdissa: (§ 5:) Puhuessaan nimistä tekijä on ottanut mukaan muutamia esimerkkejä, joissa nimitästä ei ole kysymys. (§ 12:) Tekijä on yhdistänyt samassa pykälässä käsiteltäviksi niin erilaiset nimitykset kuin *koi*, *riena*, *läävähinen*, mikä tuntuu oudolta. (26 §:) Tekijä, pyrkinessään lyhyteen, ei täysin selvästi erota toisistaan lumikonhahmoisena esiintyvää noitaa ja noidan apueläimenä esiintyvää lumikkoa. (27 §) Pyrkies-

sään selittämään, miksi lumikko käsitetään eri kansojen keskuudessa myrkylliseksi, tekijä päätyy käsittelemään mm. juutalaisten saastaisia eläimiä; hän väittää, että saastaisten eläinten saastaisuus johtuu niiden likaisista, kauhistusta herättävistä elämäntavoista; juuri tästä syystä olisi kielletty niitä syömästä. Arvelen, että selitys ei osu asian ytimiin. Sianlihan tabu-luonnetta perustellaan joskus myytillä — sikahan tappoi Osiriksen, Adoniksen, Attiksen ja Dionysoksen, joten sen lihaan siirtyi osa jumaluu-desta. Tietenkään tämä ei ole primäärisyy: myytti sisältää vain kontrolli-aatteen. On oletettava, että sianlihan syönnin varomisen syy ei ole sian likaisuus, vaan jokin vallan muu syy, mikä sitten lieneekin: ehkäpä lihan trikiinipitoisuus? (39 §:) Käsitteäkseen tekijän selitys syistä, jotka aiheutuvat erinäisten eläinten enne-funktion, ei ole tyydyttävä. Tekijä nimittäin väittää, että eläinmaailman tarkkailu olisi johdattanut ihmisen näkemään eläinten käyttäytymisen vivahduksissa suotuisia tai epäsuotuisia merkkejä. Eiköhän ole niin, että havaitut eläinten käyttäytymisen oudot, tavallisuudesta poikkeavat erikoiset piirteet selitettiin enteiksi? — (Esim. s. 69:) Toisinaan tekijä väittää jonkin loitsun syntyneen tiettyä aikana tiettyssä Suomen osassa. Tämä maantieteellis-historiallisen metodin valtakaudelta periytynyt vallan hypoteettinen olettelu on tämänkaltaisessa kysymyksenasetteluiltaan modernissa tutkimuksessa kauneusvirhe. Onneksi tekijä syyllistyy tällaiseen kerkeäjalkaisuuteen vain muutamia kertoja. (58 §:) Joskus tekijä sekooitaa keskenään myytti, aitiologinen myytti ja tarina-käsitteet. Usein näillä kansanrunouden lajeilla on vain hiuksenhienoja eroavuuksia, ja on tunnustettava, että tekijä useimmiten on pystynyt

vetämään rajat oikein. (93 §:) Tekijä on säeluetteloonsa ottanut erään loitsutoisinnon (j 93), joka ei ole muuta kuin jäljennös Lönnrotin Loitsurunoihinensa painattamasta kokoonpannusta loitsusta. Tämäntapaiset seikat osoittavat, miten tärkeätä olisi ollut suorittaa ja ilmipanna lähteiden kritiikki. Onneksi toisinto ei ole tässä tapauksessa päässyt harhauttamaan tekijää. (112 §:) Tekijä pyrkii osoittamaan, että nimi *Humonen* olisi liitettävä kirjajaan nimiperheeseen *Hyypiö*, *Kuitua*, *Huuhkana* jne., jotka Krohnin mukaan palautuisivat nimeen *Hubertus*. Vaikka tekijä olisikin oikeassa, hänen todistelunsa on puutteellista ja pikemminkin sotkevaa kuin selittävä. (108 §:) Tekijä on, samoin kuin Uno Harva, ollut löytävinään Siikasen loitsusta suomalaisen viljanjumalan Pellon Pekon nimen. Eräissä Siikasen loitsun toisinoissa todella tavataankin tämä nimi. Yleisempää kuitenkin on, että siikasta, vihnettä, puhutellaan *pellon pehkuksi*, mikä on aivan luonnollista. Murrealueilla, joissa sana *pehku* on ollut tuntematon, tähän yhteyteen on otettu samansointuinen sana *pellonpehko*, joka tietysti onkin viljanjumalan nimi; Siikasen loitsussa se vain on sekundäärisessä käytössä. (119 §:) Loitsujen säkeitä käännettäessä on saksantaja joskus ollut ylivoimaisten pulmien edessä. Hän on yleensä selviytynyt kunnialla. On kuitenkin muutamia kohtia, joissa olisi ollut syytä tarkempaan alkutekstin seuraamiseen. En näe mitään syytä siihen, että säkeet »Mikä mannun maasta nosti, mikä piiparin pihalta» on käännetty näin ylimalkaisesti: »Was hob dich aus der Erde». Tämä on kuitenkin harvinainen poikkeus. Saksantaja on ollut oivallinen.

Tekijä ei monesti tee itseään syy-pääksi tyyli-rikkoihin. Joskus lukija kuitenkin hätkähtää. Niinpä tekijä

mainitsee olevan »drastillista», kun lumikko makaa »vilussa, tallin alla, kumukauden hevon kusessa» jne. Tällainen saattaa olla drastillista vain kaupunkilaisen näkökulmasta. Itse asiassa kuvaus lumikon sijaintipaikasta on maalaisen näkökulmasta vain havainnollistava, tarkan sijaintipaikan määrittelevä.

Tohtori Haon tutkimusta on syytä pitää varsin onnistuneena nimenomaan muodollisessa suhteessa. Jäsentely ja noottiapparatuuri, kartat ja karttarekisterit ovat kiitoksen ansaitseviä. Tyyli on yleensä tiivistä ja täsmällistä. Kysymyksenasettelut ovat yleensä oikeita; joitakin pääkysymyksen kannalta tarpeettomia hyppäyksiä esim. loitsujen vaelluksen ja syntyajan selvittämisen piiriin olisi ollut tietysti syytä välttää. Päätulos, uusi teoria syntyloitsun luonteesta, on huomionarvoinen; omasta puolestani pitäisin sitä myös oikeana, mikäli tällaisia kannanottoja on yleensä syytä tehdä. Sivutulokset ovat useimmiten, vaikkakaan eivät läheskään aina, hyvin perusteltuja.

Teos on arvostettava lisä suomalaiseen loitsuntutkimukseen, joka kauan on mahona maannut. Se ei ole suinkaan vain volyymilistä. Siihen sisältyy kiintoisia kannanottoja, jotka pakottavat kansainvälisen magiantutemuksen tarkistamaan vanhentuneita teorioitaan, joiden aika on ammoin ohitse, mutta jotka yhäti kummittelevat alan kirjallisuudessa ilman että kukaan olisi pyrkinyt niitä vakavasti kumoamaan.

Se, mikä minua henkilökohtaisesti tässä yhteydessä eniten kiinnostaa, on se, että tekijä on käyttänyt arvokkaan puheenvuoron maailman »alun» ja »keskuksen» ongelmaa pohdittaessa: tämän ongelman ympärillä hyöriivät tällä hetkellä monet modernit tutkijat.